

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕПІГРАВЕТТУ ДНІПРО-ДОНСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ

На підставі нових матеріалів проаналізовані взаємовідносини пізньопалеолітичних культур Дніпро-Донського межиріччя перигляціальної зони та півдня Східноєвропейської рівнини. Пропонується новий погляд на напрямки розселення фінальногопалеолітичних колективів на території Дніпро-Донського межиріччя.

В археології палеоліту, починаючи з 60-х років ХХ ст., традиційно змагаються дві концепції, які по-різному зображують зв'язки, групування споріднених археологічних культур та окремих пам'яток на території Східноєвропейської рівнини. Одні дослідники, посиляючись на існування у пізньому Вюрмі відмінностей у природних умовах адаптації людини, а також деяких стійких особливостей у загальному вигляді крем'яного інвентарю, характері культурного шару, протиставляють пам'ятки півдня — степів Приазов'я та Північного Причорномор'я — пам'яткам півночі, які розташовані у перигляціальній зоні¹.

Інші вважають, що протиставлення палеолітичної культури перигляціальної зони культурі степів не є адекватним реаліям пізнього палеоліту, в яких домінуючу роль відігравали не природні, а культурно-історичні фактори. Ці дослідники акцентують увагу на особливостях палеолітичної культури на більш локальному рівні².

Прихильники обох поглядів не заперечують наявності певних культурних зв'язків населення півдня та центру Східноєвропейської рівнини, закономірних в умовах меридональної орієнтації заплав більшості річок та загальної динаміки заселення Східної Європи у період Великого материкового зледеніння. Для підтвердження таких зв'язків звичайно наводяться знахідки в інвентарі багатьох пізньопалеолітичних пам'яток мушлів чорноморського походження, кавказького обсидіану³. У науковій літературі дуже часто трапляються погляди про культурні імпульси, які поширювалися на терені Східноєвропейської рівнини з боку Кавказу та південніших районів⁴. З'являються наукові праці, в яких висловлюються припущення і щодо впливів у зворотному напрямку — з півночі на південь⁵. Разом з тим, картина конкретних проявів культурних взаємозв'язків у пізньому палеоліті півдня та півночі Східноєвропейської рівнини є ще досить схематичною, суперечливою; значення північних або південних впливів на формування окремих пізньопалеолітичних культур залишається нез'ясованим. На наш погляд, значним внеском у вирішення даної проблеми повинні бути результати тривалих досліджень групи стоянок фінального палеоліту Рогалицько-Передільського р-ну, розташованих у басейні Сіверського Дінця в адміністративних межах Станично-Луганського р-ну Луганської обл.

Група налічує 22 стації, розкидані на території межиріччя Євсуга та Айдару — лівих притоків Сіверського Дінця — площею 3,0 x 4,0 км. Більшість пам'яток (19 стацій) згрупована поблизу хутора Рогалик (у наші часи він увійшов до складу смт Петрівка), 3 стації розташовані на відстані 4 км від першого угруповання, поблизу с. Передільське.

Перші дослідження палеоліту хутора Рогалик почалися у 20—30-ті рр. ХХ ст.⁶. У 70—90-і роки М. І. Тарасенко, Д. Я. Телегін, О. Ф. Горелік, В. Ю. Виборний знайшли чисельні нові пам'ятки та розгорнули на них масштабні розкопки⁷.

Топографія стацій є схожою, але не тотожною. Деякі з них розташовані на схилах Якимівської балки, яка розчленовує великий схил висотою приблизно 25—30 м правого корінного берега р. Євсуг, поблизу від впадіння її у Сіверський Дінець; інші стоянки розташовані у межах присхилкових ділянок плакорів (поверхонь височих пліоценових терас) або на схилах правого корінного берега р. Євсуг.

Неперевідкладений делювіальними процесами культурний шар потужністю 0,1—0,15 м залягав у верхній частині середньодріасового лесу та нижній — бурозабарвленого горизонту дерново-лісового ґрунту аллеродського часу. Вік геологічних відкладень, які містять культурні рештки, був визначений на підставі застосування широкого спектру природничих методів датування, а саме: термолюмінісцентного, палеомагнітного, радіокарбонного, палеопедологічного та палінологічного⁸.

Культурні рештки палеолітичного часу, репрезентовані виробами з каменю, кістками тварин утворювали на поверхні скупчення округлої та підокруглої форм площею від 18 до 160 м², які іноді супроводжувалися поодинокими вогнищами. У середині багатьох скупчень розрізнялися стійкі за формою мікроструктурні утворення культурного шару: концентрації знахідок аркової форми у привогнищевому просторі, місця розщеплення кременю округлої та аркової форм тощо. У середині скупчень, а також між ними були підібрані численні «зв'язки» апліційованих сколів, відстань між якими іноді сягала від 40 до 62 м.

Незначна потужність культурного шару, його планіграфічна виразність та ефективність ремонту свідчать про відносно короткочасний період накопичення культурного шару стацій Рогалицько-Передільського р-ну. Про це свідчить високоспеціалізований характер мисливської здобичі палеолітичних мешканців Рогалицько-Передільського р-ну, у складі якої від 78 до 100 % трапляються кістки дикого коня, а також є кістки бізона та поодинокі кістки північного оленя та лисиці. Базуючись на кількісних параметрах розподілу основних категорій кам'яного інвентарю, запропонованих Г. Венігером⁹, стації Рогалицько-Передільського р-ну можна класифікувати як середні, малі та дуже малі.

Всебічний технолого-типологічний аналіз кам'яного інвентарю стацій Рогалицько-Передільського р-ну надав можливість визначити серед них комплекси двох типів: 1) східного фінального епіграветту з геометричними мікролітами; 2) східного фінального епіграветту без геометричних мікролітів¹⁰.

Матеріали, які характеризують перший тип, репрезентовані стаціями Рогалицько-Якимівська; Рогалик II—IV, VIII, X, XI, XII; Передільське I та ін. В індустрії перелічених пам'яток мікроліти — нечисельні (3—8%). Вони представлені, головним чином, низькими трапеціями-прямокутниками (рис. 1, 1—26). Серед поодиноких форм вістря різних типів: класичного граветту (рис. 1, 28, 29), Коморниці (Цунхофен) (рис. 1, 31, 32), Шательперон, вістря, оформлені за допомогою мікрорізевого сколу, у тому числі азильського типу (рис. 1, 60); та одне, що нагадує яніславицьке, з косозрізаною ретушшою основою (рис. 1, 59). Стійким компонентом усіх колекцій є «мікрорізиці» та «псевдомікрорізиці», вістря з тупоскошеним кінцем. Показові для цієї індустрії поодинокі проколки типу Зінкен (рис. 1, 38) та вістря до стріл на пластинах: одне з бічною виїмкою у черешковій частині та скосом ретушшою пера, що подібне до гамбурзьких вістер (рис. 1, 62), інше — з асиметрично виділеним крутою ретушшою черешком та необробленим пером, що є типовим для мадленських та аренсбурзьких пам'яток (рис. 1, 63).

Своєрідність комплексу знарядь стацій фінального епіграветту з геометричними мікролітами визначають характерні для нього бічні різці на пластинках, особливо — подвійні, сформовані на одному кінці заготовки (рис. 1, 41). У значних колекціях наявні специфічні пластини з крайовою ретушшою, з виділеними базальними частинами — «головками» — за допомогою зустрічних ретушованих виїмок (рис. 1, 64—66). Провідною технікою розколювання для пам'яток цієї групи є призматичне відбійне із застосуванням твердого та м'якого відбійника. Воно зорієнтоване на одержання пластин у режимі одно- та біповдовжнього сколювання, переважно з однобічних нуклеусів — призматичних та плоских, зі скошеними ударними площадками (рис. 1, 57, 58).

Сировиною для кам'яної індустрії пам'яток з геометричними мікролітами здебільшого був місцевий гальковий туронський кремій з палеогенових відкладень Сіверського Дінця. Обмежено використовувався принесений з відстані щонайменше 100—200 км високоякісний крейдяний кремій, а також кварцит. Окремими знахідками представлені вироби з карбонного сланцю, обсидіану та гірського кришталю.

Характерним проявом самотутності фінальноепіграветтських пам'яток з геометричними мікролітами є колекція портативних виробів палеолітичного мис-

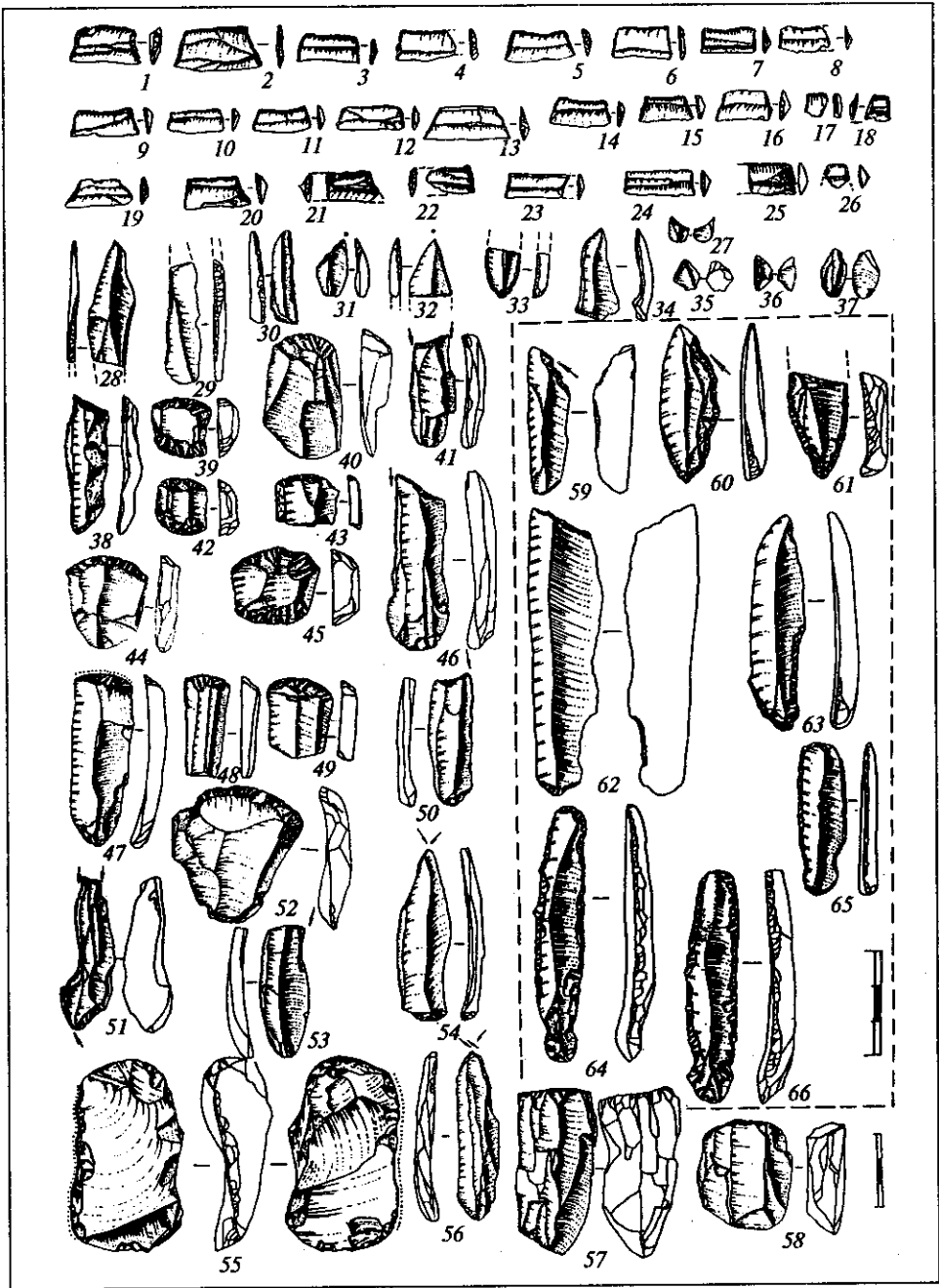

Рис. 1. Крем'яні вироби, типові для комплексів Роголицько-Передільської індустрії з геометричними мікролітами.

тецтва, які були виявлені на багатьох стаціях¹¹. Серед них: підвіски із свердлених мушлів (частина з них — чорноморського походження), знайдені на стаціях Роголик III, IV, XII (рис. 2, 3—6); профільне зображення жінки, вигравіроване на поверхні сланцевого ретушера (Роголик XI, рис. 3, 7); дві стилізовані жіночі статуєтки з каменю, одна з яких з гравірованою двобічною геометризваною знаковою символікою (Роголик II «А», рис. 2, 8), інша — без будь-яких додаткових зображень (Роголик XII, рис. 2, 1); «амулет» на дископодібному пісковнику з солярною композицією з дрібних ямок на одній із поверхонь (Роголик XII, рис. 2, 2). У культурному шарі стоянки Передільське I (розкоп 2) було знайдено конкрецію серцеподібної форми з біконічним отвором у верхній частині.

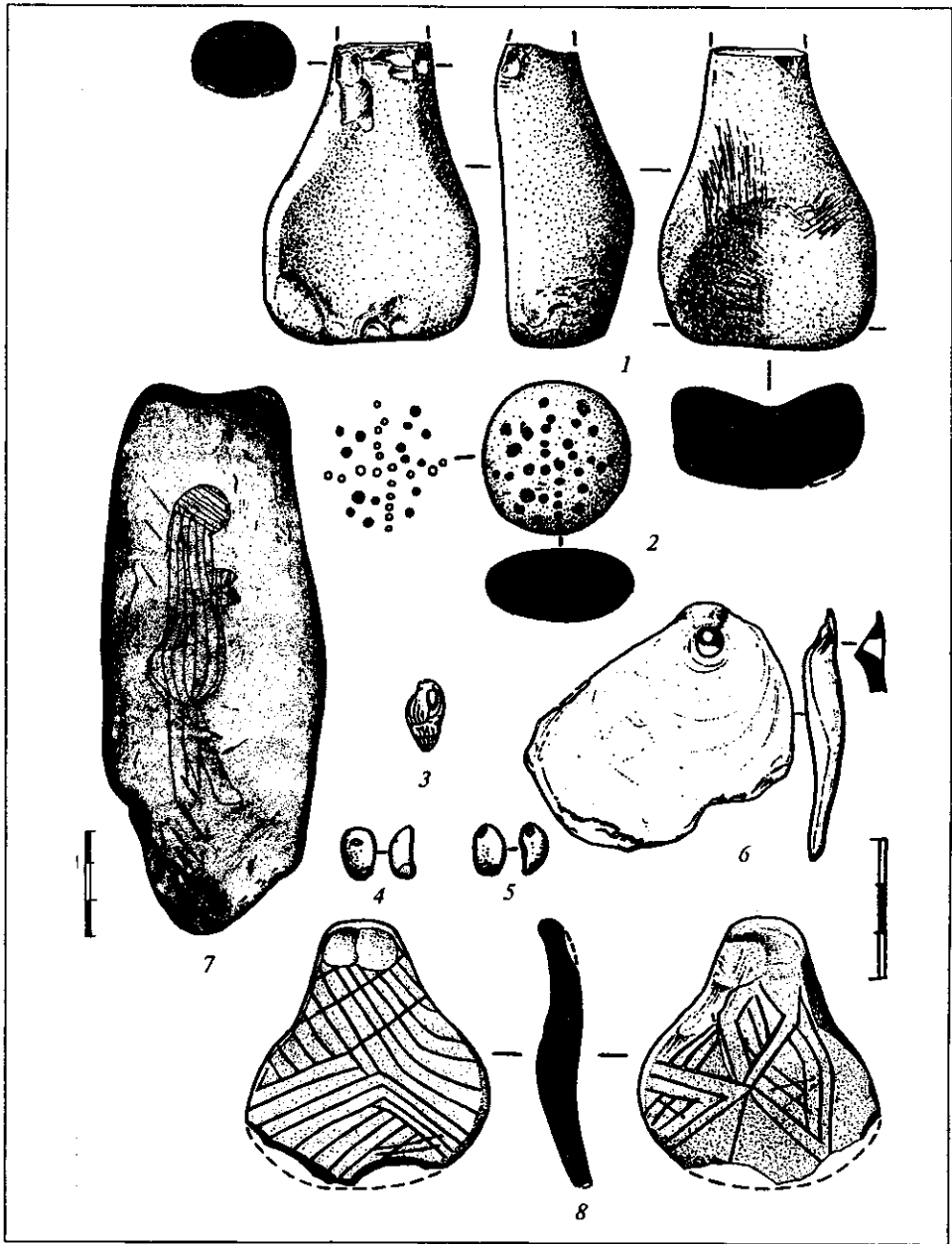

Рис. 2. Вироби палеолітичного мистецтва зі станцій Роголицько-Передільського р-ну, репрезентованих індустрією з геометричними мікролітами.

Кам'яна індустрія пам'яток, що належать до східного фінального епіграветту без геометричних мікролітів, репрезентована колекціями станцій Роголик V—VII, IX (розкопи 1, 2). У найбільш виразному комплексі — Роголик VII — 25 % від загальної кількості знарядь складають мікроліти. Культурне «обличчя» цієї групи пам'яток характеризують серії різних типів мікролітичних граветтоподібних вістер. Серед них: вістря з трапецієподібно тронкованими кінцями, скошеними у бік неретушованого краю заготовки (рис. 3, 2—7); трикутні вістря з косозрізаними кінцями у бік неретушованого краю мікропластини (рис. 3, 18—21); уламки знарядь, які могли б належати до двох перших типів (рис. 3, 8—10, 13, 15—17, 27—29); вістря із заокругленою ретушкою основою (рис. 3, 14, 23—26). У поодиноких випадках трапляються типові граветтські вістря (рис. 3, 1). Наприклад, вістря типу Коморниця (Цунхофен) (рис. 3, 34), вістря із тупоскошеним кінцем

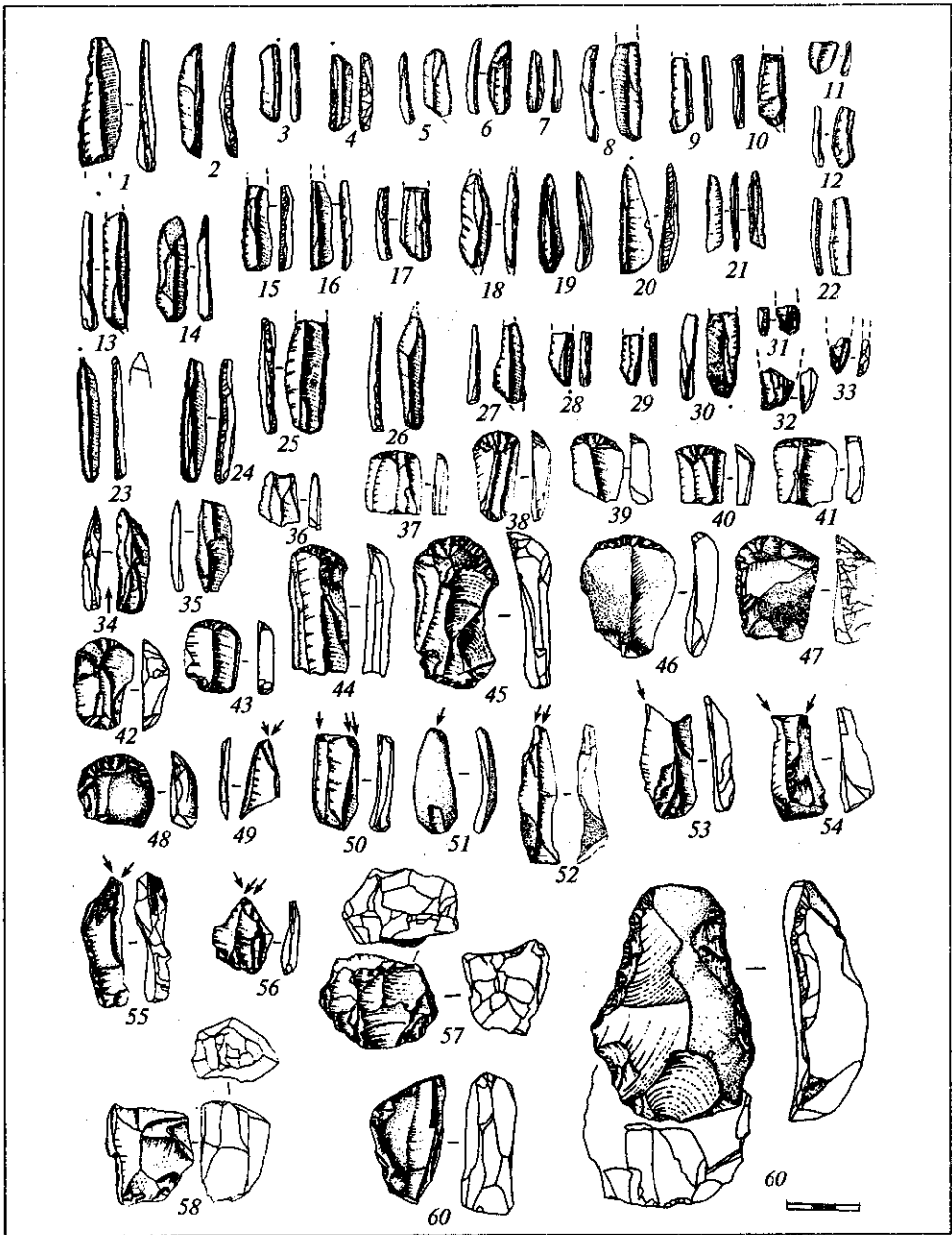

Рис. 3. Крем'яні вироби, типові для комплексів Рогалицько-Передільської індустрії без геометричних мікролітів.

(рис. 3, 35), а також мікропластинки з притупленим краєм (рис. 3, 11, 12, 22). Показово, що ретушований край гравецьких вістер, за незначним винятком (рис. 3, 18), є прямим, а не випуклим.

На початковому етапі розколювання кременю для даної індустрії характерне застосування багатоплощадкових нуклеусів (рис. 3, 57, 58). Наступному етапові притаманні нуклеуси торцевого розщеплення (рис. 3, 59) для пластин, поряд із призматичними одно- та біподовжніми ядрищами з негативами пластин на сплющеній робочій поверхні.

Індустрія стоянок, що належать до другого типу, базувалася виключно на місцевій крем'яній сировині. Вироби палеолітичного мистецтва не знайдені.

Досить рельєфні відмінності, простежені між двома фінальноепігравецькими індустріями Рогалицько-Передільського р-ну, не заперечують наявності виразних

рис їх схожості. Насамперед, вони стосуються типології скребачок та тесел, технології розколювання кременю¹². Так, наприклад, для усіх стацій Рогалицько-Передільського р-ну характерні кінцеві скребачки на пластинах та пластинчастих відщеплах без крайової ретуші вкорочених пропорцій з випуклим симетричним лезом. У невеликій кількості спостерігаються подвійні кінцеві (рис. 1, 39, 42, 45; 2, 42, 43) та кінцево-бокові скребачки (рис. 2, 47).

Поодинокі екземпляри тесел повинні належати до типу транше з перехватом, виготовленим здебільшого за допомогою однобічної обробки (рис. 1, 55; 2, 60).

Показове черезсмугове розміщення на території Рогалицько-Передільського р-ну стацій, яким притаманні різні культурні традиції.

Подібність та розбіжності між аналогічними комплексами Рогалицько-Передільського палеолітичного р-ну дають можливість визначити еталони для характеристики однокультурності взагалі, стосовно пам'яток, віддалених у просторі та часі. Користуючись цими еталонами, можна здійснити пошук аналогії індустріям двох типів, що були виявлені у Рогалицько-Передільському р-ні.

Індустрія пам'яток з трапеціями в інвентарі традиційно зіставляється з деякими стаціями Нижнього Подніпров'я (Леонтіївка, Осокорівка — III «в») та Побужжя (Царинка)¹³. Більшість дослідників вважає ці пам'ятки однокультурними¹⁴. Але, на наш погляд, подібність між ними є надто обмеженою і різною. Найбільш своєрідним уявляється комплекс Осокорівки — III «в», у якому другою за кількістю, наступною за скребачками, техніко-морфологічною групою представлені вістря зі скошеними кінцями¹⁵. Архаїчні, малостандартизовані низькі трапеції з ретушшю на верхній основі, поряд із стратиграфією Осокорівки — III «в», можуть свідчити про більш давній час існування цієї стації¹⁶. Рогалицько-Передільські низькі трапеції, скребачки дуже подібні до аналогічних знарядь з Леонтіївки, Царинки та нової стації, виявленої на р. Сулі, — Васьківки I¹⁷, що, окрім безперечної певної спорідненості цих комплексів, може пояснюватися належністю їх до одного хронологічного інтервалу — дріасу II — алерьоду. Але важливо зазначити, що жоден комплекс із трапеціями з Рогалицько-Передільського р-ну не мав такої виразної серії граветських вістер та мікропластинок з притупленим краєм, як відносно невелика колекція з Леонтіївки. Певна гетерогенність, яка виявляється при зіставленні комплексів із трапеціями Рогалицько-Передільського р-ну, Осокорівки — III «в», Леонтіївки, Царинки, Васьківки I, дає підстави вважати раніше запропонований термін «рогалицько-царинківська культурна область»¹⁸ більш науково коректним.

Техніко-типологічні особливості кам'яного інвентарю стацій рогалицько-царинківської культурної області, виразні вироби палеолітичного мистецтва, отримані з деяких рогалицьких пам'яток, дозволяють шукати історичне підґрунтя цієї спільноти в пам'ятках пізньопалеолітичної Півночі, а саме серед високорозвинутих культур мисливців на мамонтів, які, на думку М. В. Аніковича, з початку Валдаю утворювали єдину культурно-історичну область на території Середнього Подніпров'я, включаючи басейн Десни та Середнього Дону¹⁹.

Виходячи з гетерогенного характеру походження індустрії рогалицько-царинківської культурної області, було б помилковим шукати її витoki серед пам'яток, що належать лише до однієї культурної традиції. На сучасному рівні дослідження ми можемо припускати, що у формуванні пам'яток рогалицько-царинківської культурної області брали участь носії кількох культурних традицій пізньопалеолітичної Півночі, які репрезентовані пізньольодовиковими комплексами — Борщево II (верхній шар), Гінці, Межиріччя, Мізин, Добранічівка, а можливо — й традицією, яка мала витoki в інвентарі більш архаїчної індустрії пам'яток пушкарівської культури.

Фінальні східноепіграветські пам'ятки Рогалицько-Передільського р-ну без геометричних мікролітів можуть бути зіставлені з матеріалами приазовської стації Федорівка, яка, за даними палеомагнітного датування, є давнішою від рогалицьких пам'яток принаймні на 1000 років²⁰. Кам'яному інвентарю пам'яток, що порівнюються, притаманна низка спільних ознак: провідна роль мікролітів (вістер, мікропластинок із притупленим краєм); співіснування таких типів мікролітів, як трикутні вістря з косозрізаною ретушшю в напрямку необробленого боку основи, типові вістря граветт, граветтоподібні вістря із заокругленою ретушшю основою, а також чотирикутники (у комплексі Рогалик

VII — вістря із трапецієподібно зрізаними у напрямку необробленого боку кінцями); домінування у групі виробів із вторинною обробкою скребачок над різцями, належність вістер з тупоскошеним кінцем та мікропластинок з притупленим краєм, що, можливо, утворилися внаслідок зламу вістер.

Такі ж ознаки поєднують індустрію фінальних східноепіграветтських пам'яток без геометричних мікролітів — Рогалика та Федорівки — з інвентарем кам'янобалківських стацій у Нижньому Подонні; дещо менше зі стаціями Нижнього Подніпров'я — Сомової та Каштаєвої балок, що частково репрезентують епіграветт півдня Східноєвропейської рівнини²¹. Взаємозв'язки деяких із вищезгаданих комплексів вже були проаналізовані у науковій літературі. Так, на думку М. П. Оленковського, Сомова та Каштаєва балки, Федорівка (шар 1) є пам'ятками одного культурного кола²². О. О. Кротова інтерпретувала комплекс Федорівки як локальний прояв (варіант) кам'янобалківської культури²³. У своїх новітніх працях М. П. Оленковський розглядає Федорівку, Сомову та Каштаєву балки, Солоне озеро IX, Кайстрову балку VI, Канцерку та деякі інші, більш дрібні місцезнаходження у складі північноприазовської культури, яку трактує як «подальший розвиток кам'янобалківської культури, що була для першої культурним підґрунтям»²⁴. На наш погляд, думка про належність перелічених комплексів до окремої археологічної культури не має достатніх підстав. Самобутність кожного з них, яка виявилася навіть у відмінностях набору основних техніко-типологічних груп, не кажучи вже про типи знарядь, свідчить про гетерогенність порівняльних пам'яток. Так, наприклад, фінальноепіграветтські стації Рогалицько-Передільського р-ну, Федорівки та Кам'яних балок відрізняються від комплексів Нижнього Подніпров'я майже повною відсутністю ланцетоподібних вістер. Поширеність останніх на території Нижнього Подніпров'я може пояснюватися впливами азиль-романельського технокомплексу зі сторони Криму та більш західних територій, або переживанням традицій місцевого оріньяка. Для епіграветтських комплексів Рогалицько-Передільського р-ну без трапецій та Федорівки нехарактерні долотоподібні знаряддя та знаряддя з бічними виїмками, типові для синхронних стацій Нижнього Подніпров'я; їх значною мірою об'єднують аналогії у наборі та кількісному співвідношенні типів скребачок і різців. Мабуть, належність комплексів Сомової і Каштаєвої балок до кам'янобалківського кола пам'яток була дуже опосередкованою.

Водночас і Федорівка не є повним культурним аналогом відповідних стацій Рогалицько-Передільського р-ну, насамперед, у тій частині типів знарядь, які пов'язують Федорівку з кам'янобалківською культурою (за О. О. Кротовою, це мікроліти овальної форми — «рибки», вироби з підтесуванням кінців, вістря-проколки, серії бічних різців, які переважають над іншими типами різців)²⁵. Певні відмінності, що існують між частиною рогалицьких пам'яток та Федорівкою, можуть частково пояснюватись і хронологічними розбіжностями, тому припущення про належність цих комплексів до різних етапів розвитку однієї культурної традиції здається найбільш імовірним.

Точка зору О. О. Кротової про генетичні зв'язки індустрій Федорівки та Кам'яної балки 1—3 достатньо аргументована. Певні сумніви можуть викликати традиційні у науковій літературі уявлення про походження кам'янобалківської культури Нижнього Подоння від імеретинської культури Грузії. Типологічний склад крем'яного інвентарю останньої, особливо у своїй мікролітичній частині, має багато своєрідних форм, яких не було знайдено у Приазов'ї, її хронологія також залишається нез'ясованою. Можливість взаємовідносин між населенням двох протилежних природно-географічних р-нів — степів Приазов'я та гір Закавказзя — не дуже умотивована. На наш погляд, сучасний стан уявлень про розвиток епіграветту як Півночі — Дніпро-Донського межиріччя, так і Подонців'я, дає можливість поставити питання про висунення нової гіпотези щодо походження пам'яток кам'янобалківського кола на основі традицій епіграветту пам'яток басейну Сіверського Дінця типу Ями та проявів пізнього оріньяка у Приазов'ї (Амвросіївка). Серйозна перевірка обґрунтованості цього припущення буде можливою після монографічної публікації комплексу знахідок з кам'янобалківських стацій та встановлення абсолютної хронології пам'яток імеретинської культури, але на ймовірність такого зв'язку вказує, насамперед, розвинений мікролітичний інвентар комплексу з Ям, хронологічно передуючого

найбільш архаїчним стаціям Кам'яної балки²⁶. Їх об'єднують: домінування мікролітичної пластинчастої заготовки; серійні вузькі витягнуті граветтоподібні вістря та мікровістря, у тому числі із заокругленою та косозрізаною основою; «мікрорізиці»; подовжені прямокутники; використання високої стрімкої, іноді зустрічної ретуші по краях та пласкої з черевця на кінцях мікролітів. Можливі прояви впливу амвросіївської індустрії в інвентарі деяких пам'яток кам'янобалківського кола, очевидно, пов'язані з поширенням нуклеоподібних різців та високих скребачок.

Окреме культурне явище серед епіграветтських стацій Північного Приазов'я репрезентоване комплексами Янісоль²⁷, Дмитрівка, Солоне озеро²⁸. Його техніко-типологічна відмінність від інших епіграветтських комплексів Північного Приазов'я не дуже значна. Поряд із специфічними ромбоподібними вістряма на пластинах у зовсім не тотожних матеріалах цих стацій їм притаманні більш традиційні для даного регіону форми — вістря типу граветт, що іноді були підроблені пласким підтесуванням із черевця по основі або по краю, пластинки зі скошеним кінцем, вістря типу федермессер, прямокутники, подвійні бічні різці типу паралелограмів та трапецій, долотоподібні знаряддя (Дмитрівка). Походження ромбоподібних вістер ще не досить зрозуміле, але приналежність комплексів Янісолі, Дмитрівки та Солоного озера до місцевих приазовських проявів східного епіграветту сумнівів не викликає.

Порівняльно-типологічний аналіз фінально-епіграветтських комплексів без геометричних мікролітів Північного Приазов'я у складі кам'яного інвентарю свідчить про плавну «міграцію», перетікання окремих типів з набору знарядь однієї пам'ятки в іншу, про складну та різноманітну типологічну комбінаторику, яка виключає можливість виділення дискретних утворень, подібних за складом провідних типів кам'яного інвентарю груп пам'яток. Очевидно, ці висновки суто археологічного змісту відображають особливості культурно-історичного процесу кінця плейстоцену, що відбувався на території Азово-Чорноморських степів. Він характеризувався широким інформаційним обміном, активністю різносторонніх соціальних стосунків, які нівелювали межі окремих соціальних утворень, у зв'язку з чим виділення археологічних культур в цьому регіоні досить проблематичне.

Різнобарвність культурного ландшафту півдня Східноєвропейської рівнини у пізньолдовикову добу була обумовлена безперечними інвазіями населення центру рівнини. Можливо, внаслідок занепаду мамонтового промислу або певного перенаселення частина мешканців палеолітичного «Ельдорадо» — Середнього Подніпров'я та Середнього Дону — персориєнтовується на степову фауну, пристосовується до умов життя у більш південних регіонах Південного Побужжя, Нижнього Подніпров'я, Подонців'я, доходячи до берегів Чорного та Азовського морів, про що свідчать розглянуті матеріали Рогалицько-Царинківської культурної області. Тут вони співіснують з місцевим населенням, репрезентованим пам'ятками кам'янобалківської культурно-історичної області, близькими до них пам'ятками типу Янісоль та іншими комплексами з виразними неповторними наборами мікролітичних знарядь Північного Приазов'я. Нові дані, отримані під час вивчення пізнього палеоліту Сіверського Дінця, дають можливість припустити, що поява кам'янобалківської індустрії була пов'язана, здебільшого, не з переселенням із Закавказзя мешканців імеретинської культури, або впливом з її боку, а з розвитком традицій східного граветту на Сіверському Дінці. Таким чином, певна спільність пам'яток фінального епіграветту з геометричними мікролітами і без них Рогалицько-Передільського р-ну може пояснюватися походженням від різночасових міграційних хвиль, пов'язаних з центром Східноєвропейської рівнини, населення якої, починаючи з так званого граветтського епізоду, користувалося досить розвинутим набором мікролітичних знарядь²⁹.

¹ *Ефименко П. П.* Переднеазиатские элементы в памятниках позднего палеолита Северного Причерноморья // СА. — 1960. — № 4. — С. 14—25; *Борисковский П. И.* Проблема развития позднепалеолитической культуры степной области. — VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук. — М., 1964. — 10 с.; *Він же.* Критерии выделения позднепалеолитических историко-культурных областей (на примере степной зоны) //

Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита — Л., 1989. — С. 24—26; *Смирнов С. В.* Палеоліт Дніпровського Надпоріжжя. — К., 1973; *Степанов В. П.* Природная среда и зональность первобытного хозяйства в эпоху верхнего палеолита на территории СССР // Проблемы общей физической географии и палеогеографии. — М., 1976. — С. 300—322; *Аниконович М. В.* Южная и Юго-Западная историко-культурные области Восточной Европы в позднем палеолите // КСИА АН СССР. — 1992. — № 206. — С. 34—42; *Сапожникова Г. В., Коробкова Г. Ф., Сапожников И. В.* Хозяйство и культура населения Южного Побужья в позднем палеолите и мезолите. — Одесса — СПб., 1995.

² *Гвоздовер М. Д.* Специализация охоты и характер кремневого инвентаря верхнего палеолита // Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. — М., 1974. — С. 48—52; *Григорьева Г. В.* Позднепалеолитические памятники Северо-Западного Причерноморья и Северного Приазовья. — Автореф. канд. диссерт. — Л., 1968; *Григорьев Г. П.* Верхний палеолит // Каменный век на территории СССР (МИА, № 166). — М., 1970. — С. 43—63; *Leonova N. B.* The Upper Paleolithic of the Russian steppe zone // Journal of World Prehistory. — N. Y., L., 1994. — Vol. 8. — № 2. — P. 169—210; *Артемова В. Д.* Некоторые данные о микроинвентаре (к вопросу о зонах развития в верхнем палеолите) // Человек и окружающая среда в древности и средневековье. — М., 1985. — С. 38—46.

³ *Шовкопляс И. Г.* Мезинская стоянка. К истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху. — К., 1965. — С. 278—287; *Формозов А. А.* Этнокультурные области на территории Европейской части СССР в каменном веке. — М., 1959. — С. 61; *Він же.* Проблемы этнокультурной истории каменного века на территории европейской части СССР. — М., 1977. — С. 31.

⁴ *Ефименко П. П.* Переднеазнатские элементы... — С. 14; *Григорьев Г. П.* Вказ. праця. — С. 54; *Гвоздовер М. Д.* О культурной принадлежности позднепалеолитических памятников нижнего Дона // Вопросы антропологии. — 1967. — Вып. 27. — С. 82—101; *Оленковский М. П.* Кавказька складова у фінальному палеоліті та мезоліті Південної України // Археологія. — 1996. — № 3. — С. 74—85.

⁵ *Лисицын С. Н.* Микропластинчатый инвентарь верхнего слоя Костенок I и некоторые проблемы развития микроорудий в верхнем палеолите Русской равнины // Восточный гравит. — М., 1998. — С. 308.

⁶ *Локтюшев С. А.* Палеолітична стоянка Якимівська балка на р. Євсуг Ворошиловградської області // Палеоліт і неоліт України. — К., 1947. — Т. 1. — С. 283—287.

⁷ *Телегин Д. Я., Тарасенко Н. И.* Мезолитическая стоянка у хутора Роголик (Ворошиловградская область) // Изыскания по мезолиту и неолиту СССР. — СПб., 1983. — С. 35—39; *Горелик А. Ф.* Мезолит на территории бассейна Северского Донца и Северо-Восточного Приазовья. — Автореф. канд. диссерт. — Л., — 1986; *Горелик А. Ф., Выборный В. Ю., Манько В. А.* Работы Роголикского палеолитического отряда в 1989 г. // Проблемы исследования памятников археологии Северского Донца (тезисы). — Луганск, 1990. — С. 18—20; *Горелик А. Ф.* Некоторые итоги предварительного пространственно-функционального анализа Роголикской группы местонахождений позднего палеолита // Сборник статей. Серия: История и социально-политические науки. — Луганск, 1993. — С. 112—119. *Він же.* Роголицько-передельська група // Словник-довідник археології. Під ред. Н. О. Гаврилюк. — К., 1996. — С. 232—234.

⁸ *Герасименко Н. П.* Природная среда обитания человека на Юго-Востоке Украины в позднеледниковье и голоцене (по материалам палеогеографического изучения археологических памятников) // Археологический альманах, № 6. Сборник статей. — Донецк, 1997. — С. 3 64.

⁹ *Weniger G. C.* Magdalenian Settlement and Subsistence in South-West Germany // PPS — 53, 1987. — P. 293—307.

¹⁰ *Cohen V., Gorelik A.* Final Paleolithic of the Northern Black Sea coast // Prehistory Europeenne.— in press.

¹¹ *Горелик А. Ф.* Находки предметов изобразительной деятельности палеолитического человека у хутора Роголик (Украина) // РА. — 1997. — № 2. — С. 169—181.

¹² *Горелик А. Ф.* Культурные различия материалов Роголикско-Передельской группы синхронных стоянок финального палеолита (Луганская область) // Археологический альманах, № 5. — Донецк, 1996. — С. 209—218.

¹³ *Даниленко В. Н.* Неолит Украины. — К., 1969. — С. 55; *Станко В. Н.* Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья. — К, 1982. — С. 107—108; *Смолянинова С. П.* Палеолит и мезолит степного Побужья. — К., 1990. — С. 62; *Оленковский Н. П.* Поздний палеолит и мезолит Нижнего Донца. — Херсон, 1991. — С. 182—184; *Телегин Д. Я.* Мезолітичні пам'ятки України. — К., 1982. — С. 78; *Нужный Д. Ю.* Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці. — К., 1992. — С. 31.

¹⁴ *Оленковский Н. П.* Поздний палеолит и мезолит... — С. 182—184; *Нужный Д. Ю.* Вказ. праця. — С. 31; *Залізник Л. Л.* Передісторія України X—V тис. до н. е. — К., 1998. — С. 124—128.

¹⁵ Колосов Ю. Г. Некоторые позднепалеолитические стоянки порожистой части Днепра (Осокоровка, Дубовая балка, Ямбург) // *Борисковский П. И., Праслов Н. Д.* Палеолит бассейна Днепра и Приазовья. — САИ. — № 1—5. — М.—Л., 1964, С. 45.

¹⁶ Станко В. Н., Свеженцев Ю. С. Хронология и периодизация позднего палеолита и мезолита Северного Причерноморья // *БКИЧП.* — 1988. — № 57. — С. 116—120.

¹⁷ Телегин Д. Я. Посульская группа палеолитических стоянок на Нижнем Днепре // *РА.* — 1996. — № 2. — С. 131.

¹⁸ Горелик А. Ф. Мезолит на территории... — С. 6.

¹⁹ Аникович М. В. Археологическая культура: определение понятия и процедура исследования // *Археологические культуры и культурная трансформация.* — СПб., 1990. — С. 46.

²⁰ Кротова А. А. Культурно-хронологическое членение позднепалеолитических памятников Юго-Востока Украины // *Неприна В. И., Зализняк Л. Л., Кротова А. А.* Памятники каменного века Левобережной Украины. — К., 1986. — С. 62.

²¹ Оленковский Н. П. Поздний палеолит и мезолит... — С. 184—186.

²² Там само.

²³ Кротова А. А. Указ. соч. — С. 68—69.

²⁴ Оленковский Н. П. О каменнобалковской подоснове северо-приазовской и межиричской позднепалеолитических культур // *Проблемы археологии Юго-Восточной Европы (тезисы докладов).* — Ростов-на-Дону, 1998. — С. 21.

²⁵ Кротова А. А. Указ. соч. — С. 25—39.

²⁶ Кротова А. А. Указ. соч. — С. 12—25.

²⁷ Кротова А. А. Указ. соч. — С. 60, 69.

²⁸ Оленковский Н. П. Культурно-историческая градация позднего палеолита Нижнеднепровского региона // *Археологический альманах.* — № 3. — Сборник статей. — Донецк, 1994. — С. 193—203.

²⁹ Артемова В. Д. Указ. соч. — С. 38—46; *Нужний Д. Ю.* Розвиток мікролітичної техніки... — С. 20—29; *Він же.* Проблема сезонної адаптації фінальнопалеолітичних мисливців на мамонтів Середнього Подніпров'я і нові епіграветські пам'ятки у басейні Трубежу // *Археологія.* — 1997. — № 2. — С. 3—22.

А. Ф. Горелик

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЭПИГРАВЕТТА ДНЕПРО-ДОНСКОГО МЕЖДУРЕЧЬЯ

В статье обобщаются результаты многолетних исследований группы финальнопалеолитических стоянок Роголик-Передельского р-на Луганской области, определяется их культурно-историческое место среди синхронных древностей центра и юга Восточноевропейской равнины. Вопреки устоявшимся представлениям об исключительной роли южного степного и кавказского позднего палеолита в формировании эпиграветтских индустрий Днепро-Донского междуречья, автор обращает внимание на значение влияний позднепалеолитической культуры Среднего Поднепровья и Среднего Дона для генезиса позднеледниковых индустрий Днепро-Донских степей.

O. F. Gorelik

THE PROBLEM OF FORMATION OF THE EPIGRAVETT OF THE DNIEPER — DON INTERFLUVE

The article generalizes the results of many-year studies of the group of final Paleolithic sites in the Rogalik-Peredel'sk district of the Lugansk region and defines their place among synchronous antiquities of the center and south of the East European plain. Contrary to the commonly accepted ideas on the exclusive role of the south steppe and Caucasian late Paleolithic ages in the formation of epigravettian industries of the Dnieper - Don interfluve, the author pays attention to the meaning of influences of the late Paleolithic culture of the Middle Dnieper basin and Middle Don basin for the genesis of late-glacier industries in the Dnieper — Don steppes.

Одержано 08.06.1999